

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

BATIDA DİN BİLİMLERİ KAVRAMI VE DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARINDA METODOLOJİ

Prof. Dr. Günay TÜMER
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak.

A. Batıda «Din Bilimleri» Kavramı

«Din Bilimleri» deyimi, bir sureti batıdaki teolojik üniversiteler ilmî çevrelerde yeni bir ilmî alanı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu alana Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Fenomenolojisi girmektedir. Din Felsefesinin bu alana girip giremeyeceği tartışılmalıdır. Bu alanın zamanla daha genişleyeceği din etnolojisi çalışmalarından anlaşılmaktadır. (Alan; din sanatı, din Filolojisi ve benzerleriyle çeşitlenecektir). Belki biz ülkemizde bu alana Din Eğitimi alıp alamayacağımızı tartışabiliriz. Konusu din olan çeşitli dallar bu alana alınabilir. Ancak bu konuda önde gelen kriter metod olacaktır.

Batıda bütün bu gelişmeler antropolojiden başlamıştır. Çeşitli antropolojik araştırmalar insanın «homo religious» olduğunu, onun dinden tecrit edilemeyeceğini göstermiştir. Bu defa din-dinler üzerinde odaklaşan çalışmalardan yukarıda belirtilen çizgiye gelinmiştir. Evrimle ilgili çeşitli bilim dallarındaki gelişmeler C. Darwin'e dayandığı gibi, din bilimleri ile ilgili çalışmalar da geçen asırdaki ilk temelini Max Müller'den almıştır. Din Bilimleri deyimi Almanca «Religionsswissenschaft» kelimeleriyle ifade edilir. (İngilizcesi «the Science of Religion, Fransızcası 'la Science de Religion»). Almanca da bu deyim manevî bilimleri ifade etmek üzere kullanılmakta idi. Max Müller (1823-1900), «Introduction to the Science of Religion» başlıklı eserini 1873'de yazdı. O bu eserine, İngiliz vatandaşlığına geçmiş bir kimse olarak, Londra'daki Büyük Britanya İmparatorluk Enstitüsü'nde 19 Şubat 1870'de söylediği şu cümleleri de almıştı: «En önemli insan dinlerinin herşeyinin hiç olmazsa olaylarının tarafsız ve gerçekten ilmî karşılaştırmasına dayanan bir Din Bilimi, şimdi zamanın tek meselesi-

dir. O, sözleri yabana atılmayacak kimseler tarafından istenmektedir. Onun başlığı, yapmaktan ziyade bir vaadi ifade etmekteyse de, az çok Almanya, Fransa ve Amerika'da oturmuştur; problemleri birçok araştırmacının gözlerini çekmekte, sonuçları korku veya arzu ile beklenmektedir. Bundan dolayı hayatlarını dünyanın belli başlı dinlerini kendi orijinal kaynaklardan incelemeye vakfetmiş olanlara ve hangi dinde olursa olsun dinin kadrini bilen ve ona saygı duyanlara düşen görev, gerçek bilim adına bu yeni alana sahip çıkmaktır.»⁽¹⁾

Bu yeni alanın şimdiki gibi anlaşılabilmesi hemen olmadı. O günlerde batı dini bir inceleme-araştırma alanı olarak değil sadece bir inanç meselesi şeklinde görmekteydi. Ancak Max Müller'den sonraki birkaç on sene içinde belirli bir metod içinde bu konuda ilk çalışmalar yapılmaya başlandı. Öte yandan onun sözünü ettiği bu yeni alanın sınırları belirlenmeye başlandı.

Max Müller, aslında bir Filolog idi. Ancak onun prensibi «birşeyi bilen hiçbir şeyi bilemez» idi. Onda üç cereyan birleşmişti: Alman romantik idealizmi, karşılaştırmalı Hint-Avrupa Filolojisi, Hegel sonrası tarih Felsefesi (Darwin, Huxley, Spencer evrimciliği ve Müller'in güven duymadığı antropoloji ekolünden etkilenmiş). Max Müller'in akademik kariyeri Leipzig Üniversitesi'nde klasikler ve Felsefe üzerinde başlamış, doktorasını Spinoza'nın Ethies'i üzerinde yapmıştı⁽²⁾. 1846'da Londra'ya gelmiş eserlerini orada vermişti. Onun din alanındaki çalışmaları, dinin kaynağı ve din Fenomeninin nasıl inceleneceği, yani metod üzerinde idi.

Max Müller, 1856'da «Comparative Mythology» başlıklı kitabını yayımladı. O bu kitabında çok ilgi duyduğu ve daha önce Schelling, Schopenhauer'la üzerinde münasebetlerde bulunduğu, ilk elden Sanskritçe olarak incelediği Vedalar-Upanişadlar, Ariklerin Avrupa ve Asya'daki dinleri, tanrıları gibi konuları da içinde bulunduran ve karşılaştırmaya dayanan bir dinler tarihi çalışması sergilenmekte idi. Böylece karşılaştırmalı Dinler Tarihinin Birünü'den sonraki en önemli iki siması, Ejiptolojist (Mısır Dini mütehassısı) Hollandalı C.P. Tiele ve Filolog Fridrich M. Müller'den biri olmakta idi.

Darwin «Origin of the Species» başlıklı kitabını bastırıldığında, Herbert Spencer «System of Syntetic Philosophy» ye başladığında Thomas Huxley Piskopos Wilberforce'a Britanya Birliğinde bilim adına karşı çıktığında, E.B. Tylor «animizm»i savunmaya giriştiğinde, Benjamin Dis-

(1) Max Müller, Introduction to the Science of Religion (London 1873), 34.

(2) Eric J. Sharpe, Comparative Religion, (London 1975), 36.

raeli kendisinin meleklerden yana olduğunu ilan ettiğinde, J.F.M'Lennan «tötemizm» deyimini ödünç alıp bilim dünyasına gelişi güzel atıverdiğinde, Müller birbirine zıt görülen din ve bilim konusunda Din Bilimi çalışmalarıyla her iki taraf hakkında da hükme ulaşmanın mümkün olabileceğini gösterdi. Onun karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmaları kendi gökyüzünde Din Bilimi idi.(3)

Ugo Bianchi, «Dinler Tarihi» için ne gibi deyimler kullanıldığını belirtirken «dinler bilimi», «karşılaştırmalı dinler» deyimlerine de yer verir. Ancak bu alternatif deyimlerin tarihi metodun yeterliliğinde uzlaşmadıkları sürece geçerli olmalarına işaret ederek onları pek de tatmin edici bulmaz. Hatta o, tarihi olsun karşılaştırmak olsun dinlerin incelenmesinde en açık adın «Dinler Tarihi» olması gerektiğini savunur.(4)

Müller'in açıklamaları geniş yankılar uyandırdı. Dini anlamak için tarihteki ve yaşayanı ile çeşitli dinleri incelemek ve karşılaştırmak genoloji, sosyal antropoloji, Folklor, liguistik vb. başlıklar altında çeşitli dinlerinin kaynak, yapı ve niteliklerini karşılaştıran bilim» diyordu.(5) Bütün bu gelişmeler beraberinde alt ihtisaslaşma dallarını da getirdi. Meselâ antropoloji tarih öncesi arkeolojisi, Fiziki antropoloji, etnolojisi, sosyal antropoloji, Folklor, liguistik vb. başlıklar altında çeşitlendi. Din bilimi de artık dinler tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi, din felsefesi gibi başlıklar altında incelenmeye başlandı.(6) Böylece din bilimleri deyimini oturdu. Bu alan teoloji, apoloji, kelâmla ilgili, fakat konu ve metodu bakımından farklıdır. Zira bu disiplinler sadece bir tek dini ve o din ile ilgili dinî bilim dallarını içine almaktadırlar.(7)

Mircea Eliade, din'in ilmi inceleme tarihinde 1912 yılını önemli bir yıl olarak görür. Zira E. Durkheim «Formes elementaires de la vie religieuse» başlıklı kitabını bastırdı. W. Schmidt, abidevi eseri «Ursprung der Gottesidee»nin ilk cildini bitirdi (eser kırk yıl sonra XI. ve XII. ciltleri 1954 ve 1955 yıllarında basılarak tamamlandı). Yine aynı yıl Raffaele Pettazzoni ilk önemli monografi a la Religione Primitiva in Sardegna'yı tamamladı. C.G. Jung, «Wandlungen und Symbole der Libido»yu bastırdı. Sigmund Freud ise bir yıl sonra basılacak «Totem und Tabu»yu gözden geçirmekte idi.

(3) Sharg. a.g.e. 27-28.

(4) Ugo Bianchi, The History of Religions, (Leiden 1970), 23-24.

(5) L.H. Jordan, Comparative Religion, its Genesis and Growth, 1905, 63.

(6) Sharpe, a.g.e. XIII; Bianchi, 25; Ninian Smart, The Science of Religion and the Sociology of Knowledge, (New Jersey 1977 4-5).

(7) Sharpe, aynı.

Bu çalışmalarla gerçekleştirilen dinî incelemelerde dört farklı yaklaşım göze çarpmaktadır : sosyolojik, etnolojik, psikolojik ve tarihi. Freud, Jung, Durkheim ve Schmidt, yeni metodlar uygulanmış ve seferlerinden daha kalıcı sonuçlara ulaştıklarını iddia etmişlerse de yukarıda adı geçenlerden Pettazzoni dışında hiçbiri dinler tarihçisi değildir.⁽⁸⁾ Pettazzoni, din sosyolojisi veya din psikolojisi değil, doğrudan doğruya dinler tarihi ile ilgilenmişti. Öte yandan o, sadece tek bir dinin değil, diğer dinlerin de üzerinde çalışmıştı. Bu konuda metodu, onları karşılaştırmak ve böylece dinî davranış, kurum ve fikirlerin (mit, ayin, olma, büyü, dinî ergenlik anlayışı, Yüce Tanrı vb.) farklı veya ortak yönlerini anlamaktır.

Pettazzoni'den farklı bir din bilimleri araştırmacısı Müller gibi Alman asıllı olup Amerika'ya göç eden Yahudi asıllı fakat Hıristiyan dininde Joachim Wach'dır (1898-1955). Wach, Leipzig Üniversitesi'nde tahsil gördü, Friedrich Heiler'in yanında karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmalarına başladı. O ta Troeltsch, Harnach, Söderblom, Weber ve Otto arasında sayıldı. 1935'de Amerika'ya göçettiğinde sonuncusu 1945'den sonra Şikago olan bazı üniversitelerde ders verdi. 1924'de yazdığı «Religionswissenschaft» din bilimleri bakımından önemlidir⁽⁹⁾. O, kitabın başlık yaptığı bu deyimden insan ırkının dinî tecrübesinin mahiyet ve yapısı, onun tarihdeki değişik tezahürleri üzerinde ilmî araştırma yapmayı anlamaktaydı⁽¹⁰⁾.

Wach, «Einführung in die Religionssoziologie» yi 1931'de bastırdı. Bütün eserleri arasında başeseri «Sociology of Religion» çok sonra geldi. Wach'ın metodolojik pozisyonu dikkat çekicidir. O, belli başlı dinler tarihçileri arasında idi. Ancak o herşeyden önce bir Din Bilimleri (Religionsswissenschaft) araştırmacı idi. Ona göre Din Sosyolojisi dört bilim dalından, yani onunla birlikte Dinler Tarihi, Din Psikolojisi ve din Fenomenolojisinden biri idi⁽¹¹⁾.

Wach'ın ölümünden sonra onun yorum tarzı, metodolojisi öğrencisi ve yorumcular Joseph M. Kitagawa ve Mircea Eliade tarafından Şikago Üniversitesi'ni götürdü.

Eliade, din bilimleri alanında çalışanlar için ya tarihi, ya da fenomenolojik yaklaşımın sözkonusu olduğunu belirtir. Fenomenolojik yolu

(8) Mircea Eliade, The Quest, History and Meaning in the Religion, (London 1969) 12-13.

(9) Sharpe, a.g.e. 238.

(10) A.g.e. 240.

(11) Eliade, a.g.e. 18.

takip edenlerin dinî fenomenlerin anlam ve yapısı tarihi yolu teröih edenlerin de onların tarihi muhtevası üzerinde durduklarını ekler.⁽¹²⁾

Lancaster'deki Din Bilimleri Enstitüsü'nün Müdürü olan Ninian Smart hem din felsefesi hem de dinler tarihi alanında çalışan bir kimse olarak «The Science of Religion» diye başlayan bir de kitap yazmıştır. Günümüzde batıda ve bir ölçüde bizde dinin çeşitli vechelerini inceleyen bilim dallarını içinde bulunduran enstitüler yanında Üniversite yapısında bu dallara sahip fakülteler de vardır.

Din bilimleri batıda teolojik bilim dallarından ayrıldığına, ayrı ad, ayrı yapı kazandığına göre bizim de dünya standartlarında ilmî irtibatı sağlamamız gerekmektedir. «Din bilimleri» ile «Dinî Bilimler» deyimleri farklı şeylerdir. Kanaatımca ilki ile ülkemizde Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisini ikincisi ile de Tefsir, Hadis, Kelâm, İslâm Hukuku gibi tek bir din ile ilgili batıda teolojik, bizde İlahiyatla ilgili bilim dallarını dile getirmiş oluruz. Zira meselâ hadis doğrudan doğruya din bilimi değil, dinî bilimdir, İslâm Dini ile ilgilidir. Öte yandan tek konusu din kavramı, dinin problematik hususları değildir. Meseleye kavram olarak bakmak lâzımdır. Belki gramer ve vurgu olarak din bilimleri deyiminin daha kuvvetli bir ifade yolu olduğu bunun için İlahiyat bilim dallarını ifade etmek üzere kullanıldığı ileri sürülebilir. Ancak kullandığımız deyimlerin doğru olması da dünya standartlarına uyması da lâzımdır.

B. Günümüz Dinler Tarihi Çalışmalarında Metodoloji :

Metod, her işte, her alanda önemi olan bir ele alış tarzıdır. Dünya bilim tarihine yön vermiş büyük bilim adamlarının en bariz özellikleri bir yönde ortak nitelikleri metodlardır. Metodolojide ileri bilgiler hacim değerlerini geride bırakmışlardır. Metodun şahsî olmaktan kurtulup bir alana metodoloji diyoruz. Diğer bir anlatımla kişilerin geliştirdiği ilmî çalışma ve araştırma tarzı ortak başvuru değerler haline geliş artık metodolojiyi tarif etmektedir.

Metod bir yol tutuş olarak araştırmada belirlemek sebep-sonuç ilişkilerini bulabilme ve böylece ilmî veri ve kanunlara ulaşabilme yoludur.⁽³⁾ Metod-Metodoloji bizim dinî bilimlerimizde eski «usûl» deyi miyle ifade ettiğimiz kavramdır. (Usûl-i Fıkıh Usûl-i Tefsir, Usûl-i Hadis gibi).

(12) Eliade, a.p.e., 8.

(13) Amiran Kurtkan, Sosyal İlimler Metodolojisi. (İstanbul 1978), 3.

Metedoloji bazen genel bir bilim alanına bazen de özel bir bilgi dalına mahsus olabilir. Amiran Kurtkan'ın «Sosyal İlimler Metedolojisi», Zeki V. Togan'ın «Tarihte Usul»ü gibi⁽¹⁴⁾

Yukarıda olduğu gibi doğrudan doğruya din bilimlerindeki çalışmalarındaki metedolojiden bahseden eserler de vardır, bunlardan biri olan Dinler Tarihi çalışmalarından bahseden eserler de vardır.⁽¹⁵⁾

Dinler Tarihi metedolojisinden oldukça geniş literatür arazında Ugo Bianchi'nin The History of Religions» Mircea Eliade ve Joseph Kitakauna'nın yayınladıkları «The History of Religions» yine Eliade'in «The Quest History and Meaning in Religion» Eric Sharpe'in «Comparative Religion» Jean Haln'un «The Study of Religions» Ninian Smart'in «The Phenomenon of Religion» başlıklı eserlerini örnek olarak gösterebiliriz.

-
- (14) Genel bilgi alanında metedoloji ile ilgili eserlere başka örnekler : Maurice Duverger, Metedoloji açısından Sosyal Bilimlere Giriş, Çev. Ünsal Oskay. (Ankara 1973) Hubert M.-Ann. B. Blalock Methodology in Social Research, (London 1971); Alfred Tarskı Methodology of Deductive Sciences, (New York 1961); C. Orhan Tütengil, Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod, (İstanbul 1975) C. C. Zimmerman, Le Play ve Sosyal İlimler Metedolojisi, Çev. Oğuz Arı, (İstanbul 1964); Necat Erder, Siyasi İlimlerde Teori ve Metod Hakkında Bazı Genel Düşünceler, (Ankara 1962); Z. F. Fındıkoğlu, İçtimaiyat C. II, Metedoloji Nazariyeleri, (İstanbul 1961); Özel bir bilgi dalına mahsus metedolojik bilgi veren eserlere örnekler : N. Şazi Kösemihal, Sosyolojide Yöntem, İst. Üniv. Ed. Fak. Sos. Der. s. 21-22; Aaron V. Cicourel Method and Measurement in Sociology, (New York 1971); Genel Metedoloji ile ilgili eser örneği : Adrian D. de Groot, Methodology, (Paris 1967). şünceler, (Ankara 1962); Z.F. Fındıkoğlu, İçtimaiyat C. II, Metedoloji the Hague 1973; J. Baillie the Interpretation of Religion, (London 1928); V. Bianchi - C.J. Bleeker A. Bausani, Problems and Methods of the History of Religions, Numen XIX Leiden 1972; S.A. Cook, the Study of Religions, (London 1914) E.O. James «The History Science and Comparative Study of Religion» Numen I (1954), 91 vd.; M. Jastrow the Study of Religion (London 1901); J.M. Kitagawa - M. Elidde, the History of Religions, Essays on the Problem of Understanding, (Chicago 1967) a.g.y. the History of Religions, Essays in Methodology, (Chicago 1973); H.P. de la Boullarye, Problemes et Methodes d'Histoire des Religions (Paris 1968); N. Smart the Principles and Meaning of the Study of Religion (Lancaster 1968); W.C. Smith, the Mesming and End of Religion (New York 1963); de Vries the Study of Religion. A. Historical Approach tr. to eng., (New York 1967; R. Pettazzoni, Essays on the History of Religion, (Leiden 1954); J. Waardenburg, Classical Appro aches to Study of Religion, I-II (Paris 1973-4).

Din nedir? Dini olan nedir? Bir başka dini nasıl anlayabiliriz? Dinler arasındaki bağlantıları, ortak ve farklı noktaları nasıl belirleyebiliriz? Bu konularda hangi metodlar uygulanabilir Bunlar ve bunlar gibi sorunların cevapları din araştırma ve incelemeleriyle verilebilecektir. Bu çalışmalar, dört veche arzeder. İlkin bir dini geleneğin inanç yapısı, doktrinel sistemleri, kutsal metinleri, mitolojik rivayetleri, kanun ve talimatları, sembol ve fikirlerini içinde bulunduran «Dini kavramlar.» İkinci olarak ibadet, amel, pratikle ilgili «dini davranışlar», üçüncü olarak ortak dini davranışa sahip cemaat, «dini topluluk». Son olarak da cemaata bağlı fertleri yönlendiren «dini duygular». Bu dört vechenin son iki maddesi din sosyolojisi ve psikolojisiyle ilgilidir.⁽¹⁶⁾

Dinlerin akademik çalışılmasında iki yol vardır. 1) Bir dini meslek olarak çalışacak kimsenin ömür boyu kendini ona vakfetmesi, o dinin kutsal dilini öğrenmesi, tatbik edildiği ülkede kalması, kültür çevresine girmesi, kutsal kitap geleneği hakkında geniş bilgi edinmesi, tarihteki ve şimdiki inanç ve amellerinin bütün vechelerine aşina olması gerektiğini ileri sürenler. 2) Tek bir dinde mütehasıs olmaktan daha faydalısı karşılaştırmalı yaklaşımdır diyenler. Bu ikinci yaklaşım sahipleri dinleri mitolojileri, dini rüşde ulaşma ayinleri, zaman ve ölüm ötesi telakkilerinden özel inanç ve ibadet-ayın hususlarına kadar karşılaştırmaya girişirler.⁽¹⁷⁾

Bu iki yoldan öncekini temsil eden Max Müler, filoloji okulunun kurucusudur. Hint dinlerini klasik dilleriyle incelemiştir. Daha sonra bir kısım dinler tarihçisi filoloji, tarih, felsefe, psikoloji, folklor vb. bilim dallarını yardımcı disiplinler edinmişlerdir. Günümüze dinler tarihçisinin bir veya iki yardımcı disiplin edinmesi, belirli bir alanda yetişmesi (ilkel din, antikite, orta çağlar, modern devre veya belirli bir dini sistemde) aranmaktadır. Böylece sadece Hinduizm, Şintoizm, Çin dinleri, İslâm, Yahudilik, Hıristiyanlık vb. dini gelenekler üzerinde çalışan özel alan dinler tarihçileri (spesiyalistler) vardır.

Dinlerin karşılaştırmalı olarak ele alınışının da yakın devir temsilciliğini yine Max Müller yapmaktadır. Günümüzde Mircea Eliade karşılaştırmalı ve fenomenolojik çalışmalarında çok başarılı eserler vermektedir. Bu ikinci çalışma tarzını savunanlar, dinin ne olduğunu anlayabilmenin en iyi yolu budur demektedir.⁽¹⁸⁾

(16) Michael Pye, Comparative Religion (Gr. Britain 1972), 12-14.

(17) J. Joseph M. Kitagawa, «The History of Religions in America», The History ve Religions, ed. by M. Eliade- J.M. Kitagawa, (London 1973), 12.

(18) Jean Holm, The Study of Religions, (Gr. Britain 1977), 2-7.

İnsanların diğer dinleri öğrenme arzularında çeşitli sebepler yatmaktadır. Onların bazıları sadece bir dini, bazıları belirli bazı dinlerdeki ibadet, insan kader vb. gibi hususları, bazıları da bütün dinlerdeki bir fenomeni öğrenmek isteyeceklerdir. Ancak unutulmamalıdır ki dinin mahiyetinin ne olduğunu anlayabilmek birden fazla dini incelemeye bağlıdır.

Öte yandan dinleri çalışmak, onların geçmişte kalanlarıyla günümüzde yaşayanlarına göre ayrı bir yol tutmayı da gerektirebilecektir. Aynı zamanda dinlerin çıkış yerlerine dikkat edilirse ilkel kâbile dinleri ve sinkretist olanları bir kenarda bırakılırsa Önasya, Hindistan ve Uzakdoğu gibi üç temel coğrafi bölge belirlemek, böylece bazı ortak özellikler bulmak da mümkün olabilecektir.

Günümüz dinleri, birkaç yüz kişilik ilkel kâbileninkinden, sayısı bir milyarı geçen evrenseline kadar bir çeşitlilik arzeder. Dinlerin bir ahlak sistemi bir felsefi ekol, yada bir mezhep, bir tarikat mı olduğu tartışılana da vardır; bir başka dinden geliştiği ya da benzer esaslara sahip olduğu iddia edileni de. Bununla beraber dünya dinleri belirlidir. Bu dinleri tek başına ele alanyla, diğerleri yanında ona da yer vereniyle batı dünyasında bir yüzyıl içinde hayli eser basılmıştır. Hatta tek bir ilkel kâbile dinini ele alan eserler de vardır : Nüer dini, Dinka dini gibi. Şu halde ülkemizde dinler tarihi alanında yapılacak çalışmaların iki çizgi takip etmesi gerekir : Tanıtıcı, yenilik getirici. Din pul toplama, balık avlama, fotoğrafçılık gibi bir hobi değil, hayatın bütününe doluran bir etkinliktir. Dolayısıyla hangi din olursa olsun araştırmacı için konu çoktur. Öte yandan bir dini, ya da o din ile ilgili bir hususu bile bilmek o dinin mensuplarıyla konuşmak, onların uygulamalarını takip etmeye bağlıdır. Bunun tersi de doğrudur. Yani bir din mensubunu anlayabilmek, ya da dinî uygulamalarını kavrayabilmek o konuyu önceden nazari olarak öğrenmiş olmaya bağlıdır. Ancak bütün bu hususların en zoru, bir din mensubu olarak, diğer dinleri ele alırken ilmî objektifliğe bağlı kalabilmek ve bu tavrının dinî bağlılığa bir zarar verip vermeyeceği konusunda bir kanaata ulaşmış olabilmektir. Dinin de bir inanç sistemi (âmentü : kredo) bulunmayan bir Hindu kendisini objektif hissedecek, fakat diğer din mensuplarına Hz. İsa, Hz. Musa ve diğerlerinin Vişnu'nun bir avatarası (hulülü) olduğunu söylediğinde, kendisi bunu bir hoşgörü olarak da görse, dinî telakkilerinden hareket etmiş olacaktır. Yahudi asıllı fakat Hıristiyan bir dinler tarihçisi olan H.J. Sehoeps'ün İngilizceye «An Intelligent Guide to the Religions of Mankind» başlığıyla çevrilen eserinin İslâma ayrılan kısmının başına bakılırsa, girişte olduğu gibi, yazarın bu dinî önceki iki vahiy dininin bir muhassalası,

Kur'an'ı Hz. Muhammed'in kitabı telakki ettiği görülecek ve ilmî objektifliğin nasıl kullanıldığının müşahhas bir örneği ile karşılaşılacaktır.⁽¹⁹⁾

Şu halde özellikle dinler konusunda ilmî objektifliğin olup olmayaacağı tartışmalı bir konudur. Bu husus, bir dini olan için de, bir dini bulunmayan için de sözkonusudur. Yukarıya dönecek olursak, bazı dinlerde bir inanç esasını kabul etmemesine rağmen kişinin yine de dinden çıkmış görülmediğini belirtmeliyiz. Meselâ bir Yahudi, ahirete inanmasa bile, yine de dinden çıkmaz. Bir müslüman için hem dinî inançlarına bağlı kalmak, hem de diğer dinler konusunda ilmî tarafsızlık içinde araştırmalar, karşılaştırmalar yapmak konusunda en iyi örnek Bîrûnî (Beyrûnî) dir.⁽²⁰⁾ Bîrûnî, İslâm dininin diğer dinlerden farklı özelliklerini de, ilmî çalışmanın gereklerini de bilerek ve bunlara uyarak XI. yüzyılda nitelendirici (deskriptif) metodun öncüsü olmuştur.

Modern devrede teknoloji ve felsefe gibi normatif çalışmalar da, sosyoloji, antropoloji ve diğerleri gibi deskriptif disiplinler de dinler ve din fenomeninin çeşitli veçheleriyle ilgilidir. Kitagawa, Wach'ın takipçisi olarak, din bilimlerini (Religionswissenschaft) ikiye ayırır. Bunların ilki «tarihi» başlığı altında genel dinler tarihi ya da belirli dinlerin tarihini, ikincisi ise «sistematik» başlığı altında fenomolojik, karşılaştırmalı, sosyolojik ve psikolojik din çalışmalarını içine alır. Bu iki bölüm de deskriptif metodu uygular; normatif disiplinlerin aksine spekülâtif gayeye dayanmaz, apriorilerden tümden gelim metoduyla işe başlamaz. Din bilimleri araştırmaları, deskriptif prensiplere sadık kalmakla beraber din fenomeninin anlamını çözmeye çalışır.⁽²¹⁾ Wach'a göre din bilimcilerini felsefeden ayıran ilk bilim adamı Max Scheler'dir. Wach, din bilimleri çalışmalarının «felsefî» veya «ilmî» değil, kendi metodolojisiyle «dinî-ilmî» bir tarzda yürütülmesini savunmuştur.⁽²²⁾

Bir ara din bilimleri anlamında da kullanılan dinler tarihi, dinleri «tarihi» yönden ve «ilmî» ölçülerle inceler. Ancak o, bir yandan dinlerle ilgili tarihi bilgileri, öte yandan o dinlerin kutsal metinleri, doktrinleri, kültürleri, sosyal grup ve kurumları gibi bilgileri de içine alır.

Bu çalışmaları yaparken dinler tarihi alanının bilim adamları, üç şeye dikkat edeceklerdir: 1) Konu, 2) Materyel-malzeme, 3) Metod.

Dinler tarihi alanında çalışanların yardımlaşma ve işbirliği içinde çalışmalarını sürdürmeleri gerekir. Bu noktada bu konuda kaç çeşit çalışma yapıldığının hatırlanması iyi olacaktır:

(19) Kitabın nâşiri, kapak tanıtmasında eseri «tarafsız» objektif ve ilmî olarak sunmaktadır.

(20) Bkz. el-Bîrûnî, Kitâbu't-Tahkik, (Haydarabat 1958), 5.

(21) Kitagawa, a.g.e., 19.

1) Genel dinler tarihi veya onun sistematik vecheleri üzerinde, (karşılaştırmalı, fenomenolojik, metodolojik) çalışan nazariyatçılar, 2) Belirli zaman ve mekân kesitinde mahalli kültürler ve belli dinler üzerinde çalışan dinler tarihçileri (spesiyalistler), 3) Aynı konularda çalışan bilim-ginler gibi, yardımcı disiplinlerde ehliyetli dinler tarihçileri (din sosyolojisi, filoloji, arkeoloji vb.) Meselâ Budizm veya Hinduizm üzerinde bu dinlerin kutsal dil ve metinlerinden hareketle derinleşen Buddolojistler veya Hindolojistler, genel dinler tarihi, karşılaştırmalar ya da din bilimleriyle uğraşanlarla karşılıklı tenkit, işbirliği, yardımlaşma zorundadırlar. Çünkü her iki tarz çalışma da gereklidir.⁽²³⁾

Metodolojik yönden önemli diğer bir problem de tarih, toplum ve kültür bakımından bir doğulu ile bir batılı dinler tarihçisinin, hatta daha doğrusu ayrı ayrı dinlerin dinler tarihçilerinin yekdiğerinin dinine olduğu kadar, dinler tarihinin meselelerine, gaye, hedef ve metodolojisine nasıl bakacağıdır.

Ülkemizde dinler tarihi çalışmalarında, lisans-yüksek lisans, doktora seviyesindeki dersler ve tezlerde bütün bu hususlar gözönünde bulundurularak bir metodolojinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu metodoloji, başta büyük çapta Birûnî, doğulu dinler tarihçileri, öte yandan bir yüzyıldır bu alanda çok yol almış batıyı çok iyi anlamak, sonra yorumlamak ve tartışmak, daha sonra da kendimizinkini geliştirmek tarzında olabilecektir.

SONUÇ

Yukarda anlatılanların ışığında ülkemiz için aşağıdaki tavsiyelerde bulunabilir :

1) Batıda teolojiden farklı bir ilmî alanı (genelde dinler tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi ve din fenomenolojisi) ifade etmek üzere kullanılan, bizde İlâhiyat Fakülteleri programı taslaklarına kadar giren «din bilimleri» deyimini, İlâhiyat konularıyla (tefsir, hadis, kelâm vb.) ilgili «dini bilimler» den tefrik etmek ve buna göre kullanmak gerektiği kanaatindeyim.

2) Dinler Tarihi alanında araştırma yapacakların önce yabancı diller problemlerinin çözüme kavuşturulması için yurtiçi-yurtdışı, resmi-özel imkânlar bulunmalıdır. Konusuna göre araştırmacı ya önceden klasik dilleri (Yunanca, Latince, Pehlevî, Sanskrit, İbrani, Arami Süryani dilleri gibi) bilmesi gözönünde tutularak alınmalı, ya da sonradan yönlendirilmelidir. Böylece ilk elden ilmî araştırma sağlanmalıdır.

(23) A.g.e., 24-25.

3) Araştırmacıya yurtiçi-yurtdışı bilgi-görgü imkânları sağlanarak yerinde dinî tatbikat, ilmî tatbikat, ilmî zihniyet-formasyon kazandırılmalıdır.

4) Dinler Tarihi, din bilimleri, daha geniş ilâhiyat bilimlerinde şimdiye kadar yapılmış, hiç olmazsa yüksek lisans-doktora seviyesinde ve diğer, ilmî çalışmaların fakülte-fakülte bültenleri hazırlanmalı ve artık bu iş yıllık veya 3-5 yıllık hale getirilmelidir.

5) İlk maddede belirtildiği anlamda «din bilimleri» alanında ve zamanla dinler tarihi alanında önce yurtiçi, sonra yurtdışı sempozyumlar, kongreler düzenlenmeli. Yurtiçi-yurtdışı irtibat ve bilgi alış-verişi sağlanmalıdır.

6) Klasik diller bilinmediğinde çalışmalar karşılaştırmalı-fenomenolojik konulara kaydırılmalıdır. Batı da çalışmaların din fenomenolojisi, din etnolojisi gibi istikametler aldığı görülmektedir.

7) Ülkemizde henüz özel alan dinler tarihçileri yoktur. Hindoloji, Sinoloji gibi dallardaki çalışmalar genel kalmaktadır. Dinler tarihi ricalî, zamanla spesiyalistleri yetiştirmelidir.

8) Din felsefesi ülkemizde yeni olsa da hem programlarda yerini almış; hem de az bile olsa elemanları yetişmiş, yetişmektedir. Ancak Din Fenomenolojisi bizde henüz yoktur. Bu dal elemanı şimdiden yönlendirilerek yetiştirilerek, üniversiter hayata kazandırılmalıdır.

9) Batıda bazı dinler tarihçilerin bir de yan dalı bulunduğunu görmekteyiz. Meselâ J. Wach, dinler tarihi ve din sosyolojisi; N. Smart din felsefesi ve dinler tarihi alanlarında derinleştiğini biliyoruz. Bizde de zamanla böyle elemanlar yönlendirilmektedir.

10) Dinler Tarihi araştırmalarında ülkemizle ilgili konulara ağırlık verilmelidir. Anadolunun dinî coğrafyası çıkarılmalıdır. Bu konuda tarihi, etnolojik, kültürel yönleri de aydınlık getirecek dinler tarihi araştırmalarına ihtiyaç vardır.

11) İslâm dinler tarihçilerini çalıştırarak geçmişte yapılanlar su üstüne çıkarılmalıdır.

12) Diğer İslâm ülkelerine de ışık tutacak şekilde kendimize göre bir İslâm Dinler Tarihine gidilmelidir. İlmî usûller içinde fakat kendi anlayacağımız tarzda Dinler Tarihi kitapları yazılmalıdır. Zamanla her dini ayrı mütehasşis elemanın yazacağı dinler tarihi kitapları gelmelidir.

13) Din bilimleri, ya da dinler tarihi tarzında sözlüklere büyük ihtiyaç vardır.

14) Kendi dinler tarihi metodolojimizi geliştirip belirlememiz gerekmektedir.

15) Kitap-periyodik-ansiklopedi sıkıntılarımız için pratik çareler yanında köklü çözümler bulmamız gerekmektedir.